

Weszprémi érem előadás

A Kőszegi Patikamúzeummal kapcsolatos kutatásaim

Meghatottan állok itt az orvostörténelem szentélyében. Nekem ez a hely 30 éve szentély. Itt ismerhettem meg azt a csodálatos sokrétű, interdiszciplináris tudományt, amit összefoglalóan orvostörténelemnek nevezünk. Itt nyiladozhatott és indult növekedésnek az én tudományom, ami nem áll másból, mint azok tudományának részeiből, akik ebben a szentélyben megfordultak. Büszkén vallom a tanítványságot. Örömmel tölt el, hogy 25 éves korom óta a Társaság tanítványa vagyok. Mindazok formáltak engem, akiknek sajnos már nem mondhatok köszönetet, mert elmentek a minden élők útján. Őszinte hálámat és köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akiktől eddig is, és remélem még hosszú ideig sokat tanulhatok. Ezen gondolatok jegyében én a Weszprémi Emlékéremmel való kitüntetésemnek tekintem, hogy azt a tudós mesterek a tanítványuknak adták biztatásul, amivel további kitartó munkára ösztönöznek.

Néhány hete, a Társaság ülésén e falak között arról volt szó, hogy az orvostörténelem mennyire szerteágazó tudomány, benne maga a medicina is csak részt képez. A teljesség igénye nélkül ide sorolhatjuk a régészet, a könyvészet, a nyelvészet, a művészettörténet, a muzeológia, kémia- és botanikatörténet és sok más tudomány egyes területeit. Mi gyógyszerészek, a gyógyszerészet szépségét az interdiszciplináris jellegéből eredeztetjük. Ezt az élményt felső fokra emeli, és végtelenné teszi, ha valaki a gyógyszerészet történetét műveli, ráadásul az orvostörténelem teljességében. Örömmel adhatok róla számot, hogy 30 év alatt nekem megadatott, hogy számos részterületén kutakodhattam, és némi eredményeket érhettem el. A mai ünnepi alkalomra őszinte érzelmeimtől is vezérelve választottam előadásom témájaként a Kőszegi Patikamúzeumot. Ezzel a témával szeretnék emlékezni azokra, akik engem a gyógyszerésztörténet művelésére kezdettől tanítottak és életük végéig segítettek utamon. E gondolatok jegyében emlékezem Antall József, Küttel Dezsőre, Némethy Ferencre és

Szigetváry Ferencre, soha sem feledve az ő jóságukat és atyafiságos szeretetüket.

Első szárnypróbálásom után, 1972-ben Szigetváry Ferenc mindjárt egy magas szirtről, képletesen mondva a kőszegi hegy tetejéről röptetett, kezembe nyomva az egykori kőszegi jezsuita patika 1773-ból való, több mint 30 főlíás oldal terjedelmű leltárát, és azt mondta: „no öcsém csinálj ezzel valamit”.

(vetítés) A leltár 1130 féle gyógyszert tartalmaz. A „valamit csináláshoz” meg kellett ismerkedni a korabeli nomenklatúrával, rövidítésekkel, alkémiai jelekkel, a tízes számrendszer helyett az unciák és skrufulusok, azaz a régi mértékek és pénzek világával, és átszámításukkal. A korabeli mértékekkel való osztás-szorzás engedett arra következtetni, hogy az egységárakat az 1765-ös bécsi taxa szerint állapították meg. Az egykori gyógyszerekkel, patikai eszközökkel és edényekkel, valamint a bútorzattal együtt a leltár végösszege 3234 rhénus forint és 42 dénár volt. (vetíteni utolsó oldalt)

Már ekkor felmerült bennem, hogy ha a bútorral és edényekkel rendelkezünk, a leltár segítségével eredeti rekonstrukciót tehetnénk.

A leltárban lévő gyógyszerkincsről még 1972-ben előadást tarthattam a fiatal gyógyszerészek Rozsnyay Mátyás előadóversenyén, majd később disszertációm témája is a XVIII. század gyógyszerkincse lett. A gyógyszerek története azóta is érdeklődésem homlokterében áll.

1971-ben Kőszegen a volt jezsuita patika épületében állandó kiállításunk nyílt, ami nagy sikerén túl az egykori bútortat visszahozatalára mozgalmat indított. Antall József és Szigetváry Ferenc ügybuzgalmának köszönhetően 1977-ben már előkészülhettünk a visszahozatalra. Nevezettek engem bíztak meg, hogy derítsem fel, 1910-ben mi került Kőszegről az Iparművészeti Múzeumba, és most abból mi található ott. A leltárszerű számbavételen túl a bútortat Iparművészeti Múzeumbeli hat évtizede is meglevenedett előttünk, a rátalálástól a

szállítás szervezésén, a restauráláson át a róla szóló tanulmányokig és fényképekig. Ezek közül néhány rövid adat:

1909 október 4-én Fraknói Vilmos kőszegi kirándulása alkalmával rátalál a működő patikára, és azonnal levélben felhívta a Múzeum figyelmét „egy kőszegi 17. századi jezsuita patika berendezésére. Egy hónap múlva gróf Zichy vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazza a Múzeumot, hogy a gyógyszerári berendezés megszerzése ügyében a tulajdonossal érintkezésbe lépjen. Az egység létrejött, a berendezést már 1910 márciusában Budapestre szállították. A vételár 20.000,- korona volt, amit a miniszter utalt. A tára asztalt 4.000,- koronáért, a fal menti állványzatot 13.000,- ért, az egyéb tárgyakat összesen 3.000,- koronáért vásárolták.

Csányi Károly múzeumigazgató még 1909. novemberében járt Kőszegen. A berendezés leírásában említést tesz az 1774 utáni „külön e célra épült épületben való elhelyezéséről, és a bútortzat „némi megváltoztatásáról”. Szerinte a megváltoztatás az oldalbejáratok feletti képek elhelyezését jelentette.

A berendezés mellett még 13 db 18-19. századi iratot is elhoztak Kőszegről. A Magyar Iparművészet című folyóirat már 1910-től beszámol a kőszegi híres gyógyszerár berendezésről. Az első tudósítás így szól:

„Az Iparművészeti Múzeum igazgatósága megszerezte a múzeumnak a kőszegi belvárosi gyógyszerár berendezését, mely 1681-ben készült az ottani jezsuiták klostromában. A jezsuiták házi gyógyszerára részére készült, almafából s a hagyomány szerint maguk a jezsuiták faragták. 1775-ben elárverezték a berendezést, amely 4500 Ft-ért került az akkori belvárosi gyógyszerár tulajdonosának a birtokába, s azóta tulajdonosról tulajdonosra szállt. Néhány évvel ezelőtt Jenő királyi herceg akarta megvenni a berendezést a johannita rend házi-gyógyszerára részére, de az akkori tulajdonos nem akart megválni tőle. Azóta berlini, párizsi, bécsi múzeumok igazgatói és műértő magánosok versenyeztek bírhatásáért, de nem sikerült megszerezniük. Az elmúlt nyáron Trstyánszky Károly gyógyszerész birtokába került a gyógyszerár, aki is az egészet átépítteti

és átalakíttatja s a régi berendezést felajánlotta az Iparművészeti Múzeumnak, mely azt megszerezte egykorú „alt Wien” tégelyeivel, opálüvegeivel, köcserepeivel, fatégelyeivel rézmozsaraival és olajfestményeivel együtt. A berendezést március hónapban szállítják el Kőszegről a fővárosba, ahol is az Iparművészeti Múzeum földszintjén egy, a régihez teljesen hasonló helyiségben helyezik el.”

A berendezést 1911-ben „megtisztítatva a többrétegű festéktől, eredeti állapotában a múzeum földszinti csarnokában kiállították”. Az első restaurálást, illetve a szállítás utáni felállítást Gerabek Ferenc végezte.

Az Iparművészeti Múzeumban 1922-ben került az első emeleti helyére, és ott volt 1978-ig. 1922-ben a Múzeum történelmi szobasorozatot kezdett berendezni az első emeleten, ennek volt egyike a kőszegi patika.

1978-ban a bútort az lebontották. Bencze és Dombrádi István iparművészek restaurálták. A restauráló munkánál Szigetváry Ferencsel és Rádóczy Gyulával szakértőként vettünk részt. Különös szerencsénk volt, hogy a jelentésekkel ellentétben korábban az Iparművészeti Múzeumban nem restaurálták sem a fiókfeliratokat, sem a fatégelyeket. A 18. század közepe óta ugyanis a változó gyógyszerkincsnek megfelelően többször átfestették azokat. Találtunk hét rétegű festést is. A korábbi leltárral kapcsolatos kutatásaim alapján részt vehettem a betűtöredékekből az eredeti feliratok izgalmas megfejtésében. Azok a fiókfeliratok, amelyekkel a bútor az Iparművészeti Múzeumban ki volt állítva, a XIX. század végi gyógyszerneveket tartalmazták, azokat is alig olvashatóan, mert az alattuk lévő betűk sok helyen zavaróan átlátszottak. Az eredeti fiókfeliratok vezettek azután a bútor rekonstrukciójához. Ennek jobb megértéséhez a patika történetéhez kell visszatérnünk.

A jezsuiták valójában 1744-ben nyitották meg patikájukat a rendházukban (...). 1773-ban a pápa feloszlatta a rendet, javaik állami tulajdonba kerültek, amit árverés útján privatizáltak. A gyógyszertárat Svalla Mátyás vette meg, és 1777-ben ki kellett költöztetnie a rendházból. Svalla a nem messze lévő, a mai Jurisics

tér 11. sz. alatti házat megvette és átalakította, hogy a különösen magas, nagyméretű bútorzat elférjen. Ebben az épületben működött azután a patika 1910-ig, az Iparművészeti múzeumba való elszállításáig. 1980-ban az épület és a bútor is restaurálva visszakerült ugyanide, ahol 1910-ig volt, azóta mint „Arany Egyszarvú” Patikamúzeum látható.

1777-ben az átalakított épületben sem tudták az eredeti elrendezés szerint felállítani a bútort, ezért átalakították. Az átalakításról a Múzeum szakemberei már 1909-től említéseket tesznek. A bútorzattal főként Nékám Lajosné művészettörténész foglalkozott, aki arról több tanulmányt is írt. 1959-ben megállapította, **„hogy a rendháznak a XVIII. században készült földszinti beosztása más volt, mint a mai, vagy a berendezés ma már nem rekonstruálható változásokon esett át az első áthelyezéskor”**

Nékámné 1965-ös írásában már megadja a patika rendházbeli alaprajzát. Mindkét írásában úgy tekinti, hogy ebből a patikából az ablakon át adták ki a gyógyszereket. Létezett ugyan a korban ilyen megoldás, általános mégis az volt hogy az orvosságot az officinában adták át. A bútor jellege és a jezsuiták szándéka kizárta ezt. Ablakon át expediáló patikának nem volt szüksége ilyen bútorra. Éppen a berendezés szépségét hangsúlyozza a rendtörténet író páter is: **„Még az irigyek sem tudnak semmi kifogásolni valót találni a kollégium bécsi módra faragott, elegánsan bútorozott patika berendezésén, bár nincs nemes fémből készült díszítményekkel ékesítve. Szépségét emeli Etl úr festette, ajándékba kapott két kép is. Egyik a legszentebb Szüzet, a másik szent Kozmát és Damjánt ábrázolja. Mintegy kétszáz forintértékben némi bort és szép goritziai patikaedényeket kapott a rendház más jötevőktől.”**

Tehát a bútort és az edényzetet láttatni kívánták, azzal hatni akartak a betérőre. Nékámné officinájának hossz tengelye az utcával párhuzamos, mérete 7.09x6.2 méter, megállapítja, hogy ebben a „berendezés eredetileg nagyobb területen volt elhelyezve.” Az ő rekonstrukciójában a bútor hossz tengelye párhuzamos az épület utcai frontjával: „A varroda hátsó, 6.18 méteres falára helyezték a szere-

csenfigurákkal és órával díszített legmagasabb állványzatot”.. Szigetváry erről a feltételezett elhelyezésről megállapította, hogy „így épp az ablakokat fedte volna el a magas párkányzatú bútor, meggátolva a természetes világítás és szellőztetés lehetőségét is.” Ezen kívül Nékámné feltételezi a bútor másfajta elrendezését, de az a szimmetria felbontása nélkül elképzelhetetlen így meg sem kísérel olyan rekonstruálást, amely az ablakokat nem takarja.

Nékámnétól eltérően Szigetváry egy helyiséggel odébb, a kapualjtól jobbra helyezte az eredeti officinát, ahol a padozat még ma is alacsonyabb, az ablakokhoz lépcsőkön lehet feljutni. Az azóta megbontott helyiség 7 méter hosszú volt, szélessége pedig akkora, hogy az 5 méter széles bútorzat mellett még marad az ablak felőli oldalon egy, kéziraktár céljára is alkalmas, 1.2 méter széles folyosó, ahonnét az ablakokat is kezelni lehet. Tehát Szigetváry a helyszín tisztázása után a bútor mai formáját alapul véve, azt szintén az utcával párhuzamosan helyezte el.

Nékámné a bútorzat átalakításáról megállapította: „a két hosszabbik falon elhelyezett polcok zárópárkányai ívelésének nem szimmetrikus jellegét (ugyanis a két-két összeillesztett párkány magassága különböző)... Jelenleg a padok egyes részei nem eredeti helyükön vannak összeillesztve, és a negyedívig kiképzett polcok sem eredeti helyükön illeszkednek a hosszanti oldalhoz.” Nékámné kifogásolta, hogy 1910-ben nem említik az „észrevehető változásokat.”

Az 1980-as restauráláskor a művészek figyelmét külön felhívtuk a bútor szerkezetének vizsgálatára, amiből csonkolásokra vagy más kapcsolódásokra lehetett volna következtetni. Dombrádi úr írásban is megerősítette, hogy ilyen nem talált.

Az eredeti fiókfeliratok ismerete vezetett engem arra a felismerésre, hogy az eredeti, a rendházbeli elhelyezést megkíséreljem rekonstruálni.

A bútorzat egyes korpuszait A-B-C-D betűkkel jelöltük a restaurálás dokumentálásakor. Az egyes korpuszokat tovább osztottuk aszerint, hogy hány jól

látható részből voltak összeállítva. Piros szaggatott vonallal jelezte Szigetváry a részeket, szerinte ott volt megcsonkítva a bútor. (vetítés)

Tudjuk, hogy a gyógyszereket mindig szigorú ábécé sorrendben tárolták. Jól megfigyelhető az egyes részeken belül, hogy a fiókok felirata az ábécé-t követi, ami a mellette lévő részen nem folytatódik. Csak annyit kellett csinálnom, hogy gondolatban, azaz rajzon részekre szedtem a bútort, majd a fedeles padosor feletti nagyfiókok feliratainak sorrendjében ismét összeállítottam azt.

A		CITRI		CHICHORI CITRI		HYPERIC. LILLIOR.		JUNIPER	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ROSAR. R.		GENIST.	COLOCYNT.	WINTER;	ALKIKEN. AM.	AMYGD.	ACACIAR.	BERBER.	CARIZ- AR.
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
ABROT. ANSER.		ABSY. P. ABSI. VUL.	ACETOS. ACETOSFLL.	CETR. CHAEREF.	CHAMP. CHYLID.	CICHOR. CICUT.	CHAMOM. CHAMAE.	COCCULI CONS. S.	
21	22	23	24	25	26	27	28	29	
PRO CATAPL. DYSENT.	NUMUL. ONONID.	ORIG. CR. NOST.	PETASIT. PENTAPH.	S	SIDERIT. SOLAN.	SCORD. V. SERPIL.	SOLAR. SCORD. C.	SOLDAN. SPIC. C.	
30	31	32	33	34	35	36	37	38	
PRO THE G. VULNER.	BETW ALB. BORR.	BISTOR. BRUSC.	BRYON. CALAM. A.	GRAMIN. HERMOD.	HIRUND. HYPOCAC.	PETROS. P. PEUCED.	IREOS N. LAPAT. AC.	LEVIST. LILLIOR. A.	
39	40	41	42	43	44	45	46	47	

uses
↓

A₁

A₂

A₃

"A" korpusz

A

B korpusz

48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
GRANAT.	MYRTILL.	ROSAR. A.	ROSAR. D.	L. SANCT.	Prunel.	SCHAC. CAR.	MAND. RAG.	TAMA. RISC.	PARA- LYS.	CHIN CHIN.	ANTH.	ANTI
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73
ARTEM.	AUR. M.	BECCAB.	BECCAB.	BECCAB.	BFTONI.	BRANC.	UR.	BURS. PAS.	CARD. M.	AGRIM.	ADITH.	
ASAR.	BASILIC.	BELLI.	BELLI.	BELLI.	BORRAG.	BUGIO.	BUGIO.	CALAMIN.	CARD. B;	CENTA. M.	ALCHIM.	ARNIC.
74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86
PULEG.	PULMON. M.	RHEB. E.	RHEB. E.	RHEB. E.	RORISM.	RUTH. M.	RUTH. M.	S	SABATIL.	PIMPIN.	PORTUL.	
PULM.	PYROL.	RORISM.	RORISM.	RORISM.	RUTH. I.	SALIC. P.	S	S	SABIN.	PIN. SUC.	PRUNEL.	
84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96
CYCLAM.	CYPER.	DIPTAM.	DIPTAM.	DIPTAM.	ELLEB. ALB.	ENUL.	ENUL.	ESUL.	FILIC.	GENTIAN.	CHIN.	CUCUM.
CYNOGL.	LONG.	ALB.	ALB.	ALB.	NIGR.	FRYNG.	FRYNG.	FARFAR.	GALANG.	GLYCYRH.	CHICHOR.	AS.
94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106
												CURCUM.

B₁

B

B₂

"C" korpusz

PELLID. R.	AU- RANT.	STAE- HAD.A.	PAE- ON.													MILLE- FOL.	PERSIC.	PAPA- VER.E;	SCABI- OS.	SASSA- FRAS	BUGIOS.	AMARIL.	PINE- AR.	PISTA
104	105	106	107													108	109	110	111	112	113	114	115	116
MYROB. 3BL.	MYROB. IND.	VERBASC.	SILI- QUAR.													M	NYMPH.	SAMBUC.	AQUIL.	CARR. THAM.	MYROB. CIER;	VIOLAR.	MYROB. CIER.	
117	118	119	120													121	122	123	124	125	126	127	128	129
MALV; MAR. VER.	MARRUB. MATRIC.	FORNIC. P. AGO	FUMAR. GALLEG.														GERAN. HEDER.	HYPFR. HY SOP.	IND. FOL. LACT.	LAVEND. LAUR. POL.	LEVIST. LINAR.	LUPUL. MAIOR.		
	130	131	132	133	134	135																		
A A	A A	S S	H H																					
	140	141	142	143	144	145																		
S S	TARAX. TORRENT.	PARID. PIMPIN.																						
	150	151	152	153	154	155																		

C₁

C

C₂

"D" korpusz

IGUST. MATRIC;	LUPUL.	MALV;	LILIOR.	MALV.	MEJLIOT.	EPAT.	DIACHY.	DIA
		ARB.	CON.	VUL.		NOB.	C.G.	FIL.
160	161	162	163	164	165	166	SAN. 168	ZACH. 169
CASS. THYMIAM.	GALL;	CERAS.	EBULI	LAURI	COCUL.	AMYGD;	A. Rubr.	OPODELD
FIST.	TURC.	AV.			DE L.	D.	SANTAL;	OXICRO.
170	171	172	173	174	175	176	178	179
	E	EPITH. CRE.		EUPHRA.	MENTH. R.	MENTH.	NAST.	PRO
	E	EQUIS.		PARFA.	RUBIAE	MILLEP.	NICOT.	ATAM.
180	181	182	183	184	185	186	187	CARMIN.
SPIC.	SQUIN.	THYM. C.	TRIF. FIB.	VERB N.	ARON.	ASPHOD.	BARD.	
IND.	TANAC.	NOST.	VERBA.	VERON.	ASAR.	ASIAE	CAR. PAR.	
NOST.	189	190	191	192	193	194	195	196
198	199	200	201	202	203	204	205	206
MALV.	MEU	Ialap.	PARIER. BR.	ONONID.	ZEDOAR.			FOL.
MECHOA.	MORS. DIA.	IREOS. FL.	PETASI.	OSTRUT.	ZINGIB.			SEN. OM.
								SINE
								STIP;

D